

“TÜRKİYE ve ERMENİ MEZALİMİ” KİTABI ÖRNEĞİNDE TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ

TURK-ARMENIAN DISCOUNT IN “TURKEY AND ARMENIAN ATROCITIES” BOOK EXAMPLE

Dr. Elçin YILMAZ¹

Özet

Edwin Munsell Bliss, American Board misyoneri olarak Osmanlı İmparatorluğu’nda görev almıştır. Kendisinin yazdığı kitap, makale ve diğer yazılar Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşanan Ermeni olaylarının özellikle Amerikan kamuoyundaki yansımaları açısından önem arz etmektedir. 1896 yılından yayımlanan *Turkey and The Armenian Atrocities (Türkiye ve Ermeni Mezalimi)* adındaki kitapta Bliss, önyargılı olarak Türkler, Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan diğer milletler ve yaşanan Ermeni olayları hakkında önyargılı, hiçbir belge ve kanıtı dayandırmayan yazılar kaleme almıştır. Kitabında Osmanlı İmparatorluğu ve İslam dini hakkında ağır eleştiriler mevcuttur. Bu makalede Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Ermenilerin durumu ve Amerikan misyoneri Bliss’in kitabında ve çeşitli yazılarında kaleme aldığı Osmanlı-Ermeni ilişkileri karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Edwin Munsell Bliss, Misyonerlik, American Board, Ermeniler

Abstract

As a American Board missionary, Edwin Munsell Bliss served in the Ottoman Empire. The books, the articles which had been written by himself reflects American common opinion about Armenian Issue at the Ottoman Empire. The book which is called “*Turkey and The Armenian Issue*” was published in 1896. In this book Bliss, wrote about, Turks, Ottoman Empire and the other nations who lived in Ottoman Empire tendentiously. His book was filled with anti- Ottoman and anti-İslam view. In this article, the Armenian Issue and Bliss’s views will be discussed comparatively.

Keywords: Edwin Munsell Bliss, Missionary, American Board, Armenians

1.GİRİŞ

Ermeni Meselesi, hâli hazırda Türkiye’nin gündemine sıklıkla getirilmektedir. Bu durum, ülkemizi hem iç hem de dış politikada maalesef olumsuz olarak etkilemektedir. Bu çalışmada geçmişten bu yana süregelen Ermeni meselesinin oluşmasında ve gelişiminde Amerikan misyonerlerinin etkisi araştırılmıştır.

Özellikle 19. Yüzyıldan itibaren yaşanan gelişmeler ve Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki emperyalist politikaların Ermeni meselesini körüklediğini biliyoruz. Büyük Güçler olarak bilinen devletler, özellikle Berlin Antlaşmasını izleyen süreçte bu sorunu uluslararasılaştırmış

¹ İZMİR EKONOMİ ÜNİVERSİTESİ elcin.yilmaz@ieu.edu.tr

ve kendi çıkarları doğrultusunda kullanmıştır. Rusya, Fransa ve İngiltere'nin yanı sıra özellikle ABD'nin Osmanlı İmparatorluğunda çalışması için gönderdiği misyonerler ile bu topraklarda yaşayan Ermeniler üzerinde en çok tesiri gösteren ülke olmuştur.

19. yüzyıl boyunca Amerikan okullarının başlıca kurumlarından olan Amerikan Board'a bağlı misyonerlerin başlıca amacı, Hıristiyanlığın yeni bir yorumu olan Protestanlığı, İncil'i yayma görevine uygun olarak bütün dünyada tanıtmak ve yaygın hale getirmektir. (Bayrakdar, 2016, s.136) Misyonerler, Osmanlı İmparatorluğuna geldiklerinde Hıristiyanlığı yaymak için çalışmalara başlamışlar, Müslümanlar, Rumlar ve Yahudiler üzerinde yeterince tesir yaratamayacaklarını anlamışlardır. Örneğin; Osmanlı İmparatorluğunda Müslüman ailelerin çocukları yalnızca yatılı askeri okullara öğrenci olarak alınabilirdi. Ayrıca bir Müslümanın din değiştirmesi imparatorluk yasalarına da uygun değildi. Diğer taraftan; Rumların, Sırların, Bulgarların ve Romenlerin Ortodoksluğunun arkasında Rusya vardı. Misyonerler, bu gerçekleri fark ettiğinde, Protestanlığı yaymak için Ermeniler arasında çalışılmasına ve Ermenilere yönelik istasyonlar kurulmasına karar vermişlerdir. (Erdoğan, 2008, s. 25) Hıristiyanlığı yaymak adına Anadolu'ya gelen, fakat Amerika'nın siyasi çıkarları için çalışan misyonerler açtıkları okullarda Ermeni vatandaşlara Ermeni dilini, tarihini anlatmışlar diğer bir yandan da bağımsızlık ve hürriyet gibi kavramları işleyerek Ermeni milliyetçiliği doğrultusunda çalışmalar yapmışlardır. Ermeniler, okullarda eğitim aldıkça bilinçlenmişler, bilinçlendikçe siyasal haklardan mahrum olmalarının sebeplerini sorgulamışlar ve bu hususta Türkleri suçlamışlardır. Ermeniler, özellikle Amerika'nın koruyuculuğu ile sosyal, sağlık ve eğitim hizmetlerinden yararlanarak kendilerini ve yaşam standartlarını geliştirmişlerdir. Anadolu'da açılan Ermeni okullarında okuyan Ermeni kadınları çalışma hayatına girmişler, bazı Ermeni gençleri Amerika'ya giderek Amerikan vatandaşlığına geçmiş, daha sonra Anadolu'ya dönerek misyoner olarak Amerika savunuculuğunu ve koruyuculuğunu üstlenmişlerdir. 19. Yüzyıl sonunda Ermeni Protestanlarının sayısı 60.000'e ulaşmıştır. (Bayrakdar, 2016, s.137; Şimşir, 2007, ss.17-18)

20. yüzyıl başlarında Amerikan Board örgütüne bağlı, 145 misyoner ve 800 yerli işçi çok sayıda okul, hastane ve kilisede görev almıştır. Misyonerler, anılarını yazdıkları günlükler tutmuş, bunları temel alarak bağlı buldukları merkezlerin yöneticilerine düzenli raporlar göndermişlerdir. Bu misyoner yazıları, 1915-1916 sürgün tarihinin diğer önemli kaynakları olarak servis edilmiştir. (Lewy, 2005,s.122)

Kendi ülkelerinin siyasi makam ve yetkililerine asılsız ve yanlış olarak düzenledikleri raporlar ile yanıltıcı olmuşlardır. Çoğu Amerikan Board misyonerlik örgütüne bağlı olarak çalışan

“TÜRKİYE ve ERMENİ MEZALİMİ” KİTABI ÖRNEĞİNDE TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ

misyonerler Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermenilere katliam yaptıklarını, köyleri kasabaları basarak günlerce gecelerce, Ermeni kadınlarına, çocuklarına ve erkeklerine işkencelerde bulduklarını iddia etmişlerdir. İslamiyet ve Türklük karşıtı söylemler, çoğu kez aşağılayıcı terimler ve önyargılı değerlendirmeler misyonierlerin yazdıkları raporlarda, gazetelerde ve kitaplarda yerini almıştır. Misyonierlerin aralıksız olarak sunduğu Müslüman görüntüsü “*korkunç Türk*” iken bunun karşılığında Ermeniler “masum kurbanlar” ve “hata yapamaz Hıristiyan kahramanlar” olarak tasvir edilmiştir. (Lewy, 2005, s. 123)

E. Alexander Powell, “The Struggle For Power in Moslem Asia” adlı eserinde misyonierlerin Osmanlı Devleti topraklarındaki propaganda faaliyetleri hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur:

“Siyasi bir terim olarak propaganda, İttifak Devletleri’ne karşı yapılan mücadelede, meşru bir silah olarak kullanmak amacıyla bizler tarafından icat edildi. ...Avrupa’daki propagandacıların çalışmalarının sonuçları gazetelerimizde, dergilerimizde, kitaplarımızda, okullarımızda, kiliselerimizde ve meclisimizde kendini gösterdi. ... Amerikan ulusu da yapılan bir propaganda üzerinden Türkler hakkında yanlış bilgilendirildi.... Amerikan gazetelerinde Türklerle ilgili başyazılara imza atanların %99’u Türkiye’de hiçbir zaman bulunmamış şahıslardı. ...Türkiye’ye ilişkin yanlış bir kanının oluşmasının diğer bir sebebi de misyonierlerdir. Misyonierler daha en başta Müslümanların dinini değiştirmeyeceklerini kavrayınca, faaliyetlerini Hıristiyan azınlıklara, özellikle de Ermenilere kaydırarak din, eğitim ve sağlıkla ilgili çalışmalarda bulunmuşlardır.... Hıristiyan Ermeniler tarafından kolları açılmış bir şekilde karşılanarak Ermeni davasını benimsemişler ve Amerika’ya gönderdikleri raporlarda mazlum Hıristiyanları savunmuşlar, Türkleri ise kınamışlardır.” (Powell, 2017, ss.23-24-28-31-37)

Bu makalede Amerikan misyonierlerinden biri olan Edwin Munsell Bliss ve “Türkiye ve Ermeni Mezalimi” kitabı temel alınmıştır. Bu kitap örneğinden yola çıkarak Türk-Ermeni ilişkilerinin bir misyonier gözünden nasıl algılandığı ve dünya kamuoyuna nasıl aktarıldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA ERMENİ-TÜRK İLİŞKİLERİ

Osmanlı Devleti’nin kurulduğu ilk sıralarda Ermenilerin büyük bir kısmı Kilikya, Doğu Anadolu ve Kafkaslarda, yabancı güçlerin yönetiminde küçük krallıklar veya prenslikler halinde, İran, Bizans veya Gürcistan’a dağılmış halde ve Selçuklu yönetiminde yaşıyorlardı

“TÜRKİYE ve ERMENİ MEZALİMİ” KİTABI ÖRNEĞİNDE TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ

(Sonyel, 2009, s.28). Ermenilerin Osmanlılarla ilk münasebetleri ise Bizans’ın egemenliğindeki Batı Anadolu uç bölgesinde başladı. Osmanlılar Batı Anadolu’ya yerleşmeye başladıktan sonra, Kütahya ve Bursa’da bulunan Ermeni din adamlarını resmen tanıdılar (Çaycı, 2000, s.11).

Osmanlı Devleti, devlet ve toplum geleneği açısından Orta Asya Türk, İran Sasani, Hint, Emevi ve Abbasi devlet ve toplum geleneğinin bünyesinde sentezlenen bir Yakın Doğu devlet geleneğinin yaşam biçimini geliştirdi. Aynı zamanda çok uluslu bir devlettir. İlk Osmanlı padişahı Osman Bey, Ermenilerin Bizans’ın zulmünden korunmaları için Anadolu’da ayrı bir toplum olarak örgütlenmelerine izin verdi ve Batı Anadolu’daki ilk Ermeni dini merkezi, Kütahya’da kuruldu. Bursa’nın fethedilmesiyle birlikte, bu dini merkez Kütahya’dan Bursa’ya taşındı (Dokuz Soru Cevapta Ermeni Sorunu, 1989, s.11). Özellikle Fatih Sultan Mehmet’in Ermenilerle kurduğu dostluk, 1461 yılında Ermenilerin bir millet olarak tanınması ile daha da gelişti. Fatih Sultan Mehmet, Ermeni ileri gelenlerinden altı aile ile birlikte Hovakim’i İstanbul’a davet etti, ayrıca Anadolu’nun çeşitli şehirlerinden çok sayıda Ermeni’yi İstanbul’a getirerek burada 6 cemaatlik bir Ermeni topluluğu oluşturdu (Uras, 1976, s.149). Fatih Sultan Mehmet, Hovakim’i Ermenilerin patriği olarak atadı, böylece onu hem dini hem de sivil konularda sorumlu kıldı. Patrik, Sultana karşı sorumlu olmasına karşın kendi mahkeme ve hapishanelerini kurma imtiyazına sahip oldu, vergi toplayabilme, ceza mahkemelerini yürütebilme, sivil veya dini kararlar verebilme yetkisini edindi. Dolayısıyla Fatih Sultan Mehmet, tarihte ilk kez Ermeni halkına dini vecibelerini yerine getirebilme, dillerini konuşabilme, eski adetlerini, geleneklerini ve mesleklerini serbestçe yürütebilme imkânını vermiştir (Dabağyan, 2006, ss. 71-72; Sonyel, 2009, s. 21). Bundan sonra Ermeni toplumu ve kilisesi Osmanlı Devleti’nin gelişmesine paralel olarak gelişmiştir. Osmanlı Devleti’nin genişleme politikası sonucu, Doğu Anadolu, Azerbaycan, Kafkasya, Suriye ve diğer bölgeler Osmanlı Devletine geçince burada yaşayan Ermeniler Osmanlı hâkimiyetine geçti ve birçok Ermeni İstanbul’a yerleştirildi.

Osmanlı imparatorluğu zaman içinde sosyo-ekonomik güç elde eden Ermenileri, 19. yüzyılda millet sistemi içinde örgütlemiş ve kendi dini liderlerinin yönetimine bırakmıştır. Osmanlı milletlerinden birisi olarak Ermeniler imparatorlukta oldukça huzurlu yaşamışlar, dillerinde, dinlerinde ve kendi aralarındaki ilişkilerde serbest kalmışlardır. İmparatorluğun büyümesinde önemli hizmetlerde bulunan Ermeniler, devlete ve millete bağlılıklarından dolayı “millet-i sadıka” unvanını almışlardır (Çiçek, 2009, s.138). Ermeniler Müslümanlara verilen tüm haklardan yararlanmışlar, hatta askere gitmemek gibi bazı ayrıcalıklara da sahip olmuşlardır. Bu da nüfuslarının gün geçtikçe artmasına sebep olmuştur. Ermeni aileleri askere gitmedikleri

için aile hayatları sürekli olmuş ve refah içerisinde yaşamışlardır. Müslümanlar ile gayri müslimler arasındaki tek fark, bazı vergilerde kendini göstermiştir. Gayri Müslimlerden haraç ve cizye vergileri alınırken, buna karşılık Müslümanlardan alınan öşür ve zekâtın muaf olmuşlardır. Ermenilere vakıf kurma imkânı da tanınmış, Osmanlı yönetimi gerek gördüğünde Patrikhanenin açıklarını kapatmış, Ermeni kurumlarına mali destek sağlamıştır. Türk Devletlerinde yüzyıllardır temel ilke olarak uygulanan din ve vicdan hürriyeti ile Ermeniler, kendileri için ilk adım olan dillerinde, dinlerinde ve geleneklerine sahip olmak hakkını yaşamışlardır.

Ermeni patrikhanesi Osmanlı Ermeni milletinin ruhani, idari ve adli en yüksek örgütsel organı idi. Aslında kendilerine *amira* denilen iki yüz kadar olan zengin ve soylu Ermeni'nin yönetimi ve denetimi altındaydı. Amira denilen bu grup çeşitli statülere sahip zengin Ermenilerden oluşuyordu (Küleççi, 2013, ss. 101 – 117). Statülerini kullanarak nüfuzlarını arttıran bu grup neticede Tanzimat döneminde Ermeni milletinin idari yapılanmasının yeniden düzenlenmesini sağladı. Özellikle Avrupa'da okuyan ve Bab-ı Ali'nin de desteğini kazanan bir grup 1853'te komisyon kurarak bir 1863 tarihinde “Ermeni Patrikliği Nizamı” nı hazırladı. Buna göre; Ermeniler laikler ve ruhbandan oluşan bu genel meclislerinde patriği gizli oy ve açık tasnifle seçecekler, millet işlerine de karar vereceklerdi (Karal, 1995, ss. 126-129).

Ermeni Ulusal Tüzüğü'nün sağladığı ayrıcalıklar neticesinde, Ermeniler, Ermeni vatandaşlarca seçilecek bir Ermeni Meclisi'nin şekli ve görevleri, meclisin ruhani üyelerinin seçimi, seçim şekilleri, Ermeni kilisesinin Ermeni cemaatine karşı görevleri hakkında yeni bir döneme kavuşuyorlardı.

Ermeni Milleti Nizamnamesi özetle şu konulardan bahsetmektedir:

- Ermeni cemaatinin her bir ferdi milletine karşı sorumludur.
- Ermeni toplumu, üyelerinin haklarını ve ihtiyaçlarını gözetir.
- Ermeni toplumu, üyelerinin eğitimini düzenler.
- Kilise, okul ve hayır kurumlarını yönetir. Milletin ilerlemesi için çalışır. Kilise kurallarına uyar.
- Patrikler nizamnameye uyar ve nizamnameyi uygular.
- Nizamnameye aykırı hareket edenler ilgili meclisler tarafından cezalandırılır.
- Patriğin belirli maaşı olup, Patrikhanenin masraflarını kendisi karşılar.

Diğer maddeler Patriğin vazifeleri, patrikhane meclislerinin teşkili ve görevleri ile vergiler ve taşradaki Ermeni delegelerinin görevleri hakkındadır (Şahin, 2017).

Tanzimat sürecinde Ermeniler, bu Nizamname ile daha önceki imtiyazlarına yeni haklar ilave ederek, büyük imtiyazlara sahip oldular. Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu’nda tercüman, vergi toplayıcısı, mimar, zanaatkâr, hazinekar ve hatta bakan olarak her türlü göreve getirilmişlerdir. Böylece pek çok aristokrat Ermeni ailesi ortaya çıktı. Osmanlı sultanları sağlıklarını Ermeni doktorlara emanet etmekten çekinmemişlerdir. Saray hekimliği yapan birçok Ermeni bulunmaktadır.

1856 Islahat Fermanından hareketle 1864’te çıkarılan Vilayet Nizamnamesinin yürürlüğe girmesiyle imparatorluk vilayet, sancak, kaza ve köy yönetim birimlerine ayrıldı. Gayri Müslimler vilayet, kaza ve sancak merkezlerinde oluşturulan tüm meclislerde temsil edilmeye başlandı. Bu dönemde önemli bir gelişme de 1864 nizamnamesine göre vilayet sancak ve kazalarda *Meclis-i Temyiz-i Hukuk* adında hukuk mahkemesi ve *Meclis-i Cinayet* adında ceza mahkemesinin kurulması olmuştur. Her yönetim düzeyindeki bu hukuk mahkemelerinde seçilmiş 3 gayrimüslim üye de yer almıştır. 1864 Nizamnamesinde 1867 ve 1871’de yapılan bazı değişikliklerle yönetim birimlerine nahiyeler ilave edilmiş, bu nahiyeler de gayrimüslimler Müslüman üyelerle birlikte temsil edilmişlerdir (Ölmez, 2010, s.65).

1876 tarihinde Osmanlı Anayasası olan Kanuni Esasi’nin kabul edilmesiyle birlikte bütün gayrimüslimler gibi Ermeniler de birçok yeni kazanımlar elde etmişlerdir. İlk Meclis-i Mebusan’da, yapılan seçimler sonucu 69’u Müslüman, 46’sı gayri müslim olmak üzere 115 mebus bulunmaktaydı. Bu meclis, 19 Mart 1877 Pazartesi günü Padişah tarafından açıldı. Osmanlı Devleti’nde oluşturulan ilk mecliste Ermeni mebusların oranı yaklaşık %10’du. Tüm ülkedeki Ermeni nüfus sayısı toplam nüfusun % 12 siydi. Bu mebuslardan ikisi İstanbul’dan diğerleri diğer vilayetlerden idi (Ölmez, 2010, ss.66-68).

Ermeni toplumu kendisine tanınan tüm bu hak ve ayrıcalıkları başarılı bir şekilde kullanmış, hızla gelişmiş ve refaha kavuşmuştur. Osmanlı tarihi, Ermenilerden 29 paşa, 22 bakan, 33 milletvekili, 7 büyükelçi, 11 başkonsolos ve konsolos, 11 öğretim üyesi ve 41 yüksek rütbeli memur kaydetmektedir. Ermeni bakanlar arasında Dışişleri, maliye, ticaret ve posta bakanları gibi son derece önemli mevkilerde bulunanlar olmuştur (Koçaş, 1967, ss. 92-115).

3. OSMANLI TOPLUMUNDA ERMENİ SORUNUNUN YAYGINLAŞMASI

Ermenilerin Türkler ile ilişkilerinin gerginleşmesi 1789 Fransız İhtilali sonucu yayılan milliyetçilik hareketleri sonrasındır. Bu hareketlerin örgütlenmesi ve dış desteğe sahip olmasında misyoner kuruluşlar büyük bir rol oynamışlardır. Özellikle Amerikan ve İngiliz Protestan misyonerlerinin çalışmaları Osmanlı millet sisteminin hassas dengelerini bozmuştur. Ortodoks Rumlara ve Gregoryen Ermenilere tanınan haklar, imparatorluğun zayıf döneminde büyük devletlerin kullandığı bir araç olmuştur. Rusya Ortodoksların, Fransa Katoliklerin, Amerikan misyonerleri ise Ermenilerin koruyucusu kesilmişlerdir. Amerikan misyonerleri Müslümanların inançlarını değiştiremediklerini fark edince, Hıristiyan azınlıkların ve özellikle Ermenilerin dini ve kültürel konularını ele almışlardır (Çiçek, 2009, s.140).

Osmanlı İmparatorluğunda yaşanan Ermeni meselesinin gelişiminde misyonerlerin rolü oldukça fazladır. Anadolu’da faaliyette buldukları yerlerde çevresinde meydana gelen hadiseleri kendi ülkelerinin özellikle elçilik ve diplomatlarına yanlı bir bakış açısıyla raporlar halinde gönderen misyonerler özellikle Batı kamuoyunu asılsız veya yanlı haberlerle Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmışlardır. Batılı devletler, misyonerlik faaliyetlerini sürdürmek için Ermenileri farklı mezheplere ayırmışlar ve her biri bir mezhebin koruyucusu olarak ortaya çıkmışlar, onlar adına siyasi ve idari icraatta bulunmuşlardır. Özellikle Amerika’nın Protestanlar üzerindeki faaliyetleri mezhebi oldukça güçlü bir hale getirmiştir.

1800’lü yıllardan itibaren Amerika’daki misyonerler Osmanlı topraklarında çalışmaya başlamışlardır. Misyonerler Osmanlı vilayet ve kazalarında ikamet eden Hristiyanları Protestanlaştırmayı hedefmişler, ancak Rum Ortodoks toplumu Protestanlığa ilgi göstermeyince bu misyonerler daha rahat nüfuz ettikleri Ermenilere yönelmişlerdir. 14 Ocak 1820 tarihinde Pliny Fisk ve Levi Parsons adlarında iki Amerikalı misyoner İzmir’e gelerek Osmanlı topraklarında ilk misyonerlik faaliyetine başlamışlardır. Bu misyonerlerin ilk görevi Osmanlı ülkesinde yaşayan, çeşitli din ve mezhebe bağlı olan kişileri tanımaya çalışmak olmuştur. (Bliss, 1897, s.128; Birecikli, 2016, s.142)

Misyonerlerin Ermenilere yönelik faaliyetleri;

a.Okullaşma,

b.Siyasî maksatlı örgütlerin kurulması ve teşvik edilmesi,

c.Silahlı ayaklanmaların başlatılması,

d.Bir dış müdahaleyi gerektiren eylemler düzenleme ve gerçekleştirme şeklinde plânlanmıştır. (Öney, 2012)

Gülbadı Alan, misyonerlerin amacını şu şekilde açıklamıştır:

“Misyonerlik faaliyetlerinin amacı, ilk bakışta Müslüman halkı Hıristiyanlık dinine kazandırmak gibi görünüyorsa da, Merzifon’da yürütülen çalışmalar incelendiğinde asıl maksadın, Osmanlı toprakları üzerinde azınlıklar merkezli devlet kurmaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Bu maksatla Anadolu kolejinde azınlık dilleri yanında Ermeni ve Rum tarihi ve kültürü öncelikli dersler olarak veriliyor, kolej bünyesinde açılan hastanede de Müslüman Türk halkına ulaşılmaya çalışılıyordu ” (Alan, 2008,s.13).

1832 yılında Amerikan misyonerlerinin İstanbul merkezi kurulmuştur. Misyonerlerin çalışmaları başlangıçta Müslümanlara ve Doğu kilisesine karşı olmuştur. Misyonerler tarafından gerçekleştirilen çalışmalar Doğu kilisesi üzerinde Müslümanlardan daha etkili olmuştur.²

Amerikalı misyonerler, Türkiye’de o kadar muazzam çalışmışlardır ki, örneğin 1840’larda sadece Suriye’de kutsal kitap basımı ve dağıtımı yıllık 6 milyon sayfanın üzerine çıkmıştır. 1893 yılına kadar Türkiye’de 624 okul, 436 ibadethane açmışlardır. Bu tarihte Türkiye’de 1317 misyoner görev yapmaktaydı. 1893 yılına kadar Türkiye’de 3 milyon İncil, yaklaşık 4 milyon değişik kitap dağıtılmıştı (TEİMK, 2003, S.14).

Bliss’in editörlüğünü yaptığı Encyclopedia of Missions adlı kitapta “American Board” başlığı altında ele aldığı yazıda, 1902 yılında bu örgütte genel olarak 549 Amerikan misyoneri, 3581 eğitilmiş yerel üye, 55.645 üyeli 524 kilise, 14 dini okul, 10.895 öğrencisi olan yatılı okul ve lise, 46.149 üyeli 1134 farklı okullar bulunduğunu kaydetmiştir. Ayrıca 1868 yılında Amerikan Board’a yardımcı olmak için 40 kadın tarafından “Woman’s Board of Foreign Missions” örgütünün kurulduğunu ve önemli çalışmalarda bulunduğunu ifade etmiştir (Bliss, Dwight, Tupper,1904, s.27).

Edwin Munsell Bliss, misyonerlik faaliyetlerinin methodlarını “**A Concise History of Missions**” adlı kitabında ayrıca ele almıştır. Bliss’e göre methodlar:

1. Eğitim

---

² Doğu kilisesi denilerek kastedilen gruplar, Ermeniler, Grekler, Jakobitler, Nasturiler, Keldaniler, Yahudiler ve Maruniler’ dir.

2. İncil’in Çevirisi ve Dağıtılması
3. Mahalli Kiliseler
4. Kimseye Muhtaç Olmadan Geçinme Yeteneğinin Kazandırılması (Bliss, 1897, ss.135-138).

Yine Bliss, editörlüğünü yaptığı, *Encyclopedia of Missions* adlı yayında misyonerlik çalışmalarının tamamen dinsel ve ruhsal bir amaç ihtiva ettiğini belirtmiştir. Misyonerliğin amaçlarını ise İsa’yı bütün dünyanın tanınmasını sağlamak, bütün Dünyayı Hıristiyanlaştırmak ve İncil’i bütün Dünya’ya anlatmak olarak ifade etmiştir. (Bliss, Dwight, Tupper,1904, s.30)

Amerikalı misyonerlerin, çalışmalarının yarattığı huzursuzluk Osmanlı arşivlerinde de belgelenmektedir. Örneğin; misyonerlerin Ermeni işlerine müdahalesi ve bazen gizli bazen de açıktan Avrupa ile Amerika’ya raporlar göndermeleri, Avrupalıların Türklere karşı kin ve düşmanlıklarının arttığından kendilerine Osmanlı ülkesinde gördükleri misafirperverlik hatırlatılarak bu faaliyetlerin önemszenmesi gerektiği ile ilgili bazı yazışmalar gerçekleşmiştir. (*Osmanlı Belgelerinde Türk-Ermeni İlişkileri (1896-1915)*, 2007, s.3). Yine Amerikan Dış İşlerine, Osmanlı ülkesinde ikamet eden misyonerlerin tahrikleri ve sonuçları ile ilgili nota verildiği, Amerikan misyonerlerin Gregoryen Ermenileri Protestan mezhebine sokmak için yoğun çaba gösterdikleri ile ilgili telgraflar, yazışmalar Osmanlı arşivlerinde belgelenmektedir (*Osmanlı Belgelerinde Türk-Ermeni İlişkileri (1896-1915)*,2007, s.90).

Makalenin ana konusunu oluşturan, Amerikalı misyonerlerden biri olan Edwin Munsell Bliss “*Turkey and The Armenian Atrocities*” / “*Türkiye ve Ermeni Mezalimi*” adlı kitabında Türk-Ermeni ilişkisini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Bliss’in Türklere ve Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan Ermeniler hakkındaki kitapta yer alan görüşlerine değinmeden önce kendisi ve 1896 yılında yazdığı kitabını tanıtmayı gerekli görüyorum.

Edwin Munsell Bliss 1848 yılında Erzurum’da doğmuştur. Babası tarafından İstanbul’a eğitim için gönderilmiştir. Cyrus Hamlin’in müdürlüğünü yaptığı Amerikan kolejinde okumuştur. 1871 yılında Amherst koleji tarafından kabul edilmiştir. Daha sonra Yale İlahiyat Üniversitesinden mezun olmuştur. Hayatını Amerika Birleşik Devletleri hükûmeti için muhtelif görevlerde çalışarak ve yurt dışında misyonerlik faaliyetleri yaparak geçirmiştir, ayrıca “*Independent*” gibi çeşitli gazetelerde çalışmıştır (1891-1901). Misyon ansiklopedisinin (*Encyclopedia of Missions*) editörlüğünü yapmıştır. İki evlilik yapmıştır. İlk karısı; Marie Louise Henderson’dır. Onun ölümünden sonra E.Theodora Crosby ile evlenmiştir. (Anderson, 1999, s.69)

Amerikan misyoneri, yazar ve editör olarak tanımlayabileceğimiz Edwin Munsell Bliss, American Board of Commissioners for Foreign Missions örgütüne bağlı misyonerler olan Isaac Grout ve Eunice B. Day’in oğludur. Babası American Bible tarafından Orta Doğu 30 yıl boyunca delegelik yapmıştır (F:\bliss\Yale Finding Aid Database Guide to the Edwin Munsell Bliss Papers, 2013).

Bliss, 1888 yılına kadar babasına Bible Society’de destek vermiştir. Daha sonra yoğun olarak Amerika’nın misyonerlik faaliyetlerinde görev yapmıştır. Kendisinin misyonerlik faaliyetlerine en büyük katkısı editörlüğünü yaptığı Encyclopedia of Missions adlı yayındır. Yayın, 19.yüzyılda Protestan misyonerlerinin gelişimi hakkında önemli bilgiler içermektedir (Anderson, 1999, s.69). Encylopedia of Missions adlı yayının 2. baskısında misyonerlik faaliyetlerinin amacı hakkında detaylı yazılar bulmak mümkündür. (Bliss, Dwight, Tupper,1904, s.37)

1898-1899 yılları arasında Bliss, Yale İlahiyat Fakültesinde konferanslar vermiştir. Aynı zamanda NewYork’ta bir gazetede editör olarak çalışmıştır. 1902 yılından 1904 yılına kadar “American Tract Society” de delege olarak çalışmıştır. 1905 yılında “Foreign Missions Industrial Association” da 1907 yılına kadar genel sekreterlik görevini yürütmüştür. Son olarak da, uzman olarak, Washington D.C’de dinle ilgili organizasyonları gerçekleştirmekle görevlendirilmiştir. (Anderson, 1999, s.69)

Concise History of Missions (1897), The Missionary Enterprise (1908) adlı yayınlar da Bliss tarafından kaleme alınmıştır. Buna ek olarak, kendisi, Religios Bodies adlı çalışmanın hazırlanmasında “Bureau of The Census” (1916) yardımcı olmuştur. (F:\bliss\Yale Finding Aid Database Guide to the Edwin Munsell Bliss Papers. htm)

1896 yılında yazılan “Türkiye ve Ermeni Mezalimi” isimli kitabın önsözü, Miss Frances E. Willard’ a aittir.³ (Bliss, 1896, s. 4) Önsöz bölümünde Willard, Ermeniler ile ilgili aşağıdaki satırları kaleme almıştır:

“Ermeni erkeklerinin cesareti ve kadınlarının erdemliliği herkes tarafından bilinmektedir. İncil’i sahip olduklarının en değerlisi gibi el üstünde tutarlar ve bunu yapmak hayatlarını

---

³ Bu önsözde, Miss France’in kaleme aldığı şu satırlar dikkat çekmektedir: *“Topraklarını korkunç yağmadan kurtaran, eğitim sayesinde harem ve evde kalma yerine eğitim sayesinde ortak yaşamının tercih edildiği Muhammed’in Kuran’ından, İsa’nın İncil’ine bağlı kalmak için çalışan bizim misyonumuzu ve misyonerlerimizi bütün Hristiyan erkekler ve kadınlar desteklemelidir.”* Bliss, Turkey And Armenian Atrocities, s.4

“TÜRKİYE ve ERMENİ MEZALİMİ” KİTABI ÖRNEĞİNDE TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ

tehlikeye soksa bile onu daha da kutsal bir şekilde korurlar. Silahsızdırlar ve kimseye zarar vermezler, onlar sadece sürülerini gözetmek, tarlalarını sürmek ve ticaretlerini sessizlik ve barış içinde yürütmek isterler.” diyen Willard, Hıristiyan kilisesinin anımsatıcısı olan bu milletin zalim bir imparatorlukta (Osmanlı İmparatorluğu) yönetildiğinden şikâyet etmektedir. (Bliss, 1896, s.2)

Willard’ın aşağıdaki nesnelliği tartışılır cümleleri o dönemki Amerikan misyonerlerinin bakış açısını yansıtmak açısından önemlidir:

“Asırladır, Müslümanlara, katledilen bir Hıristiyan’ın, Tanrının inayetine ve sonsuz mutluluğun hazzına en güvenilir giriş belgesi olduğu öğretilmiştir. Bu korkunç fanatizmin delice büyüü altında, hükümdarlıkları altındaki bu nazik Hıristiyanların üstüne kurt gibi geldiler ve son bir yıl içinde erkekleri, kadınları ve çocukları yaptıkları bir hata yüzünden değil, sadece Hıristiyan oldukları için acımasızca katlettiler. İnsanların köyleri ve evleri yerle bir edildi ve eğer dipsiz kuyu yol gösteren ruhlarını savaşı hızlandırmak için kusmasaydı, üzerlerine salınan böylesi işkence ustalığı ve öfkenin üstesinden çok zor gelinebilirdi. Savaşçı olmayan iki sınıfa, rahiplere ve kadınlara karşı yapılan zalimlik içlerinde en acı olanıydı. İsa’nın nefret edilen dinini temsil ettiği için rahip katledilmekle kalmıyor, aynı zamanda sakat bırakılıyor ve ölüm saçan kılıçlarla alnına haç işareti kazınıyordu ve Müslümanlar her şeyden önce yuvadan çok hareme inandıkları için zalim askerler ne eşi, ne anneyi ne de doğmamış bebeği bağışlıyorlardı(...) Şimdi, böyle bir manzaranın varlığında, onların gözleri altında ilerleyen fedakâr bir toplumun şehitliği ile ilgili olarak Hıristiyan âleminin insanları beklemiş ve bu acıları izlemiştir (...) Müslüman barbarlar kasti olarak Hıristiyan annelerin karnını deşerken ve lanetlenmiş bir dünyaya, süngülerin uçlarına takılıp ve neşeli bir şekilde bir ileri bir geri sallanan masum bebekler getirirken beklemişlerdir; elli bin Hıristiyan halkının yavaşça etrafını saran bir yıllık çemberde katliamını hiçbir şey yapmadan seyretmişlerdir.

(...) Durum şudur ki: Ermeniler o toplumdur; Sultan ve askerleri şeytanın kırbacıdır; Anglo-Sakson ırk soğuk kalpli seyircidir.

(...) her Hıristiyan erkek ve kadının, misyonumuzu ve yaptığı iş tek başına eğri kılıçların ülkesini korkunç yozlaşmasından arındırabilen ve haremi yuvaya ve Muhammed’in Kuran’ını İsa’nın İncil’ine tercih eden halk zihniyetini eğitim aracılığıyla parçalara ayırabilecek Misyonerlerimizi savunma isteğini cesaretlendirmelidir. (Bliss, 1896, s.4)

Güney Eyaletler’e giderken.

15 Ocak 1986

FRANCES”

Bliss’in kitabın ilk sayfalarında yer verdiği Osmanlı haritası da bir diğer ilgi çeken detaydır. Çünkü Bliss, Anadolu’nun ortasında geniş coğrafi bir alanı pembe renk içine almıştır ve burasını tarihi Ermenistan olarak göstermiştir. Kitap tamamı ile önyargılı bir bakış açısıyla hazırlanarak, iddialar hiçbir belge sunulmadan daha çok anılara, hikâyelere dayandırılmaya çalışılmıştır. Yazar bu iddiaları ise kendi ideolojik görüşüne göre pekiştirmeye çalışmıştır. Bliss, Hıristiyanların Osmanlı Devleti’ndeki durumlarını ise aşağıdaki şekilde ifade etmektedir:

“Sultan, kilise adamlarına dikkat çekici bir hoşgörüyle muamele etti. Vezir rütbesini Patriğe vererek ve ona Yeniçerilerden bir koruma bahşederek bir mahkeme başlattı. Tüm topluluk ve sosyal haklar ve görevlerin, sadece evlilik anlaşmaları, miraslar, vasiyetler, boşanmalar konusunda yetkisi olan ve hatta doğrudan Sultan’ın yetkisine dâhil olmayan cezai durumlarda yetkisi bulunan Patrikliğe devredilen bir hükümet sistemi kurdu. Böylece ulusal hayatı da içine alan farklı bir topluluk hayatı gelişti. Gayrimüslimle kendi arasında herhangi yasal bir ilişkinin olamayacağına dair Müslüman prensibine tüm topluluklar veya toplumsal haklar tarafından uyum sağlandı.

*Kendi şehir, kasaba veya köy bölgeleri; kendi dükkânları, kasapları, fırıncıları, terzileri; kendi kiliseleri gibi bir de fabrikaları vardı. Onlardan ağır bir baş vergisi ve üç yaşından beri her gayrimüslimden askeri muafiyet vergisi istendiği doğrudur. Bu vergiler kesinlikle hafif değildi ve inançsızın durumunun sefil olduğunu ve **hatta hayatının bile Sultan’ın bir lütfunun işareti olduğunu açıkça aklına sokacak şekilde yönetmek hükümetin genel politikasıydı.** Yine de belli bir bağımsızlık vardı ve Yunanlar tekrar şehirlerinde bir araya geldiler ve II. Mehmet’i takiben gelen Sultanlardan daha akıllı olanı bu toplulukları öfkeyle bastırmak yerine geliştirme fikrini uyguladı.*

Yunanlara verilen toplumsal haklar zamanı gelince diğer Hıristiyanların durumunda da aynı prensibin tanınmasını beraberinde getirdi ve her biri Bab-ı Ali’de çeşitli piskopos ve ruhban sınıfı ile birlikte Patrik tarafından temsil edildi. Bu sürecin tek dikkat çekici sonucu bu farklı milliyetler arasındaki ayrılığı pekiştirmektir. Yunan, Ermeni ve Süryani toplulukları birbirlerinden farklı olduklarından, aralarında daha büyük ayrıcalıkları sağlama almaya ve topluluk hayatının çoğunu geliştirmeye gelince kavga çıktı. Bunun sonucunda, inanç ve iman farklılıklarından kaynaklanan düşmanlıklar azalmaktan ziyade vurgulandı ve bilerek veya bilmeyerek Sultanların emrinde farklı sınıf tebaalarının arasındaki kıskançlıkların gücüyle önemli ölçüde yönetim geleneği ortaya çıktı.

“TÜRKİYE ve ERMENİ MEZALİMİ” KİTABI ÖRNEĞİNDE TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ

İstanbul’da benimsenen bu genel prensip imparatorluk boyunca küçük teferruatlarla uygulandı. Her şehirde Hıristiyanlar topluluklarına yerleştiriliyordu ve piskopos, rahip veya diyakoz olsun dini başkan yerel idare tarafından topluluğunun sivil başkanı olarak tanınıyordu. Yüce dini yetkililere itirazlar yapılabiliyordu ve Türk Hükümetinin tüm gücü bu yarı-sivil yarı-dini yöneticilerin emirlerini uygulamak zorunda bırakılıyordu. Ne var ki imparatorluk boyunca bu türden herhangi bir sistemi geliştirmek kolay bir şey değildi. Rahatsız edici etkiler arasında, büyük Yunan ailelerinin topraklarının istimlakı ve belli sayıda takipçiyle birlikte Sultana hizmet etmek şartıyla onları tutan, imparatorluğu sağlamlaştırmaya yardım eden ancak Hıristiyanları bastırmak için çok çalışan seçkin savaşçıların unvanı verilen tımarlara dönüşmeleri vardı. Bu onları bu feodal şeflerin merhametine bırakıyordu ve takip eden yüzyıllar içinde bu durum artan baskılardan biri oldu. Buna kendi rahipliklerinin indirgenmesinin de katkısı oldu. İnsanlarının sivil temsilcileri olarak konumları ruhani öğretilerinden daha da fazla azaltıldı ve her türlü entrikaya bağımlı hale geldiler.

Bunu iki önemli sonuç takip etti. Bir tanesi, dağ bölgelerinde, feodal beylerin dikkatsiz veya zayıf olmasına oranla açık köyler üzerinden beslenen haydut gruplarının oluşumu oldu: diğeri ise bu Hıristiyan topluluklarının yavaş yavaş dağılımı oldu. Bu durum Ermenileri diğerlerinden daha fazla etkiledi. İmparatorluk boyunca rahatsız edilmeyecekleri bir yer arayışı içinde orada burada dolaştılar. Kilikya’daki Sis’te kendi sözde krallıklarını kurmanın ve Kuzey Suriye ve Orta Anadolu düzlükleri boyunca yayılmanın tam zamanıydı. Krallıkları kısa ömürlü oldu ve atadan kalma vatanlarından ayrılmalarının etkisi kendilerini Türklerin baskısı altına daha da çok getirmek oldu, böylece kendi dillerini normal kullanma haklarını bile kaybettiler.” (Bliss, 1896, ss.167-168-169)

Ayrıca Bliss, bu reformların Müslümanların gerici tarafının büyük bir tepkisine yol açtığını, eyaletlerde kargaşa ve sorunların hüküm sürdüğünü sözlerine eklemiştir.

“Devletin her bölümünde cehalet ve yozlaşma hüküm sürdü; mahkemelerde hunharca bir şiddet ve işkenceye başvuruldu; Hıristiyan kanıtı Müslümanlara karşı kabul edilmedi; başkentin Türk mahallelerine girerlerse, Hıristiyanlara öfkeleniliyordu; daimi davalar Hıristiyanlara karşı aldatmaca ve öfkeden kaynaklanıyordu; ama bu yetersizliklere rağmen reayalar yavaş yavaş zenginlik, eğitim ve bağımsızlıkta ilerliyorken, Türkler geriliyordu.”

Amerikalı misyoner Bliss’in Türklere dair düşüncelerini ise aşağıdaki sözleri net olarak ifade etmektedir: (Bliss, 1896, ss.67-70)

“TÜRKİYE ve ERMENİ MEZALİMİ” KİTABI ÖRNEĞİNDE TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ

“ (...)“En iyi Türk ölü Türk’tür” sözünü söyleyenler birçok insan tarafından da kanıtlanmaktadır. Gerçek şu ki, Türk yerlisinin karakterini doğru bir şekilde tahmin etmek için, şehirde veya kırsalda olsun ki çoğu kırsaldadır, özel evlerden başka resmi dairelere gitmemeliyiz.

Sıradan Türk köylüsü ve hemşeri zevklerinde basit insandır. Yemeği basit ama sağlıklıdır, kıyafeti mütevazıdır, evi en ilkel şekilde donatılmıştır. Hareketlerinde naziktir; çocuklarını, sıklıkla karısını yoğun aşırı derecede sever; doğa güzelliklerinin büyük hayranıdır, genelde ulaşılabilir yerdeki birkaç çiçeği almaya çalışır. Daha ziyade ağırbaşlı bir şekilde sosyaldır, bu açıdan daha hareketli olan Ermenilerden ve eğlenceleri sıklıkla gürültülü olan Yunanlardan oldukça farklıdır. Tamamen konukseverdir, ücretsiz bir elle eğlendirir. Talihsiz, özellikle kör, kötürüm, deliye karşı çok yardımseverdir, onlara asla parmak doğrultmakla kalmaz aynı zamanda yapabildiği kadar yardım eder. Ayrıca hayvanlarla da dikkatli ve genelde düşüncelidir.”

Bliss, daha sonraki cümlelerinde Türklerin çok eşliliğine değinmiştir. Türklerin genelde tek eşli olduğundan, çok eşliliğinin masraf yüzünden nispeten az olduğundan bahsetmiştir. Boşanmanın çok yaygın olduğundan, herhangi bir Türk’ün karısını herhangi bir zamanda bir kenara bırakıp, bir diğerini alabildiğinden bahsetmiştir. Karı ve kocanın uzun bir ömür boyunca birbirine karşı dürüst olduğunun örneklerinin de çok olduğuna değinmiştir. Türklerin ticarete ve bankacılığa karşı alışkanlığının olmadığını belirten Bliss, Türklerin bu uğraşlara sonsuz sahtekârlık ve aldatmayı işaret ederek baktığını ve bu doğrultuda Batı’nın etkisi altında olması haricinde bu uğraşlara nefretle baktığını kaydeder. Bliss’e göre, Türkler genellikle doğrucu, dürüst ve güvenilirlerdir. Komşuları ile iyi ilişkiler yaşar. Türk için, “**yabancı**” ; kendi ülkesinden çok uzakta, insanların en rahatsız şekilde giyindiği, garip şeyler yediği ve genelde kendisi için en ufak bir çekicilik içermeyen bir hayat sürdükleri bazı garip ülkelerin varlığına dair bir kelimedir.

Bu savını bahsettiği aşağıdaki bir olaya dayandırmaktadır (Bliss, 1896, s.75):

“Kuzey Suriye’de seyahat eden bir yabancı Fırat Nehrinde bir köye gelmiştir ve ev sahibiyle bir sohbeta girmiştir, bir kısmı aşağıdadır:

Ev sahibi: *Son haberler nedir?*

Yabancı: *Rus İmparatoru’nun öldüğünü duydunuz mu?*

Ev sahibi: *Hayır! Ne zaman öldü?*

Yabancı: *İki veya üç hafta önce.*

Ev sahibi: *Şimdi yeni bir kral var mı?*

Yabancı: *A, evet, resmi olarak taç giymese de, yeni İmparator babası ölür ölmez İmparator oldu.*

Ev sahibi: *Yeni kral kim?*

Yabancı: *Ölü olanın oğlu. Avrupa’da taç babadan oğula geçer, Türk İmparatorluğundaki gibi asil kandan gelen en yaşlı erkeğe değil.*

Ev sahibi: *Yeni kral henüz İstanbul’a geldi mi?*

Yabancı: *Ne için?*

Ev sahibi: *A, tacını giymek için bizim İmparatorumuzdan izin almak için; İmparatorumuzun izni olmadan tacını giyemez.*

Yabancı: *Bence bu son yılların geleneği değil.*

Ev sahibi: *A, kesinlikle öyle. Avrupa’nın hiçbir kralı bizim İmparatorumuzun izni olmadan taç giyemez.*

Öyle değil mi? (Az önce içeri giren bir Müslüman’a doğru)

Ziyaretçi: *A, evet. Onların hepsi İmparatorumuzun kuludur.*

Ev sahibi: *İmparatorumuzun yeni Rus kralına tacını giymesine izin vermeden önce kendisine savaştan iki yıl kaçınmak için yemin etmesinde ısrar edecek mi merak ediyorum.*

Ziyaretçi: *Muhtemelen edecektir.”*

Bliss, burada, Türk’ün kral, yabancıya ise imparator olarak aynı hükümdardan bahsetmesine dikkat çekmeye çalışmıştır. Bliss, Türklerin zihinsel yeteneğinin iyi olduğundan, ülkede neredeyse hiç eğitim olmamasından, var olan az eğitimin din adamlarıyla sınırlı olduğundan, okumanın az, gelişim için ise neredeyse hiç olanak olmadığından bahsetmiştir. Bliss’e göre; birçok açıdan hükümetin yönetimi çok iyi bir düzendedir ve Türk diplomasisinin tarihi Avrupa’da herhangi bir sarayınki ile kesinlikle eşittir. Türkler, Ermeni ve Yunanlar gibi zeki değildir ama iyi bir akla sahiptir. Koşulların fırsat verdiği yerde kendileri için düşünme yeteneğini gösterirler. Resmi sınıfta bu özellikle fark edilir ve İstanbul’un eğitilmiş Türk’ü, Avrupa şehirlerindeki arkadaşıyla tamamen aynı hizada durmaktadır. Bliss, bu düşüncelerini aşağıdaki cümlelerle desteklemektedir:

“Edirne’den İstanbul’a demiryolu treniyle seyahat eden bir Amerikalı, bir Türk subayla sohbet başlamıştır. Subayın araştırmanın birçok hattında iyi bilgilendirilmiş ve hatta İncil’in Türkçe versiyonunu iyi okumuş olduğunu keşfetmiştir. Bu versiyonun büyük basımlarının özellikle Türklere uyarlanmış şekilde imparatorluk boyunca satılması ilginç ve önemli bir gerçektir ve sürekli okuyup araştırmaları Türklerin kendileri tarafından defalarca doğrulanmıştır. Fuat, Mithat ve Ali Paşalar gibi insanlar çıkararak ki bunlardan birkaçı son yıllarda göze çarpmamaktadır ve günlük basına bu kadar ilgi gösteren bir ulus vasat derecede zihinsel yetenekli olarak düşünülemez” (Bliss, 1896, s.76).

Bliss; “Tereddütsüz İtaat (Unwavering Obedience)” olarak adlandırdığı bölümde ise; despot bir hükümetin karşısında bile, Türk neredeyse ideal bir vatandaş oluşturur demektedir. Bliss’e göre; Türkler, Sultan’ın yönetiminde defalarca olduğu gibi, en zalim baskı ve haksızlığa uğrasalar bile hükümet görevlisi gözüyle baktıklarına karşı kesinlikle itaatkârdırlar. Şikâyet ederse bile çok nadir eder ve ettiğinde de üstlerine karşı hiç eleştiri yapılamamış gibi korkar. Yanlış ne olursa olsun yetkililerin değil de, dışarıdan birilerinin üstüne yüklenir ve onun için acısını çektiği bu hareketin olmasını sağlayan bilinmeyen etkilerdir ya da bunu sadece kuralına karşı yapılmış bir suç için Tanrı’dan gelen ceza olarak görüyor olabilir. Türklerin alıkonulması gerekli olan ve onların ihtiyaçlarını karşılayan kimseleri olmayan delillerin tedavisi için aşırı derecede acımasız davrandığından söz eder. “Kıtlık veya genel sıkıntı zamanlarında Türkler kendi insanlarını rahatlatmak için bile hiçbir şey yapmazlar ve bir hayvan hastalandığında veya muhtaç olduğunda, sefil bir sona terk edilir”der (Bliss, 1896, s.78).

Bundan sonraki bölümde ise Bliss’in Türkler için söyledikleri gerçekten inanılması zor çok aşağılayıcı cümlelerdir. Aynen şu şekilde aktarılmaktadır:

“(…) kervan yollarında yol kenarında ölmeye terk edilmiş deve, at veya katır görmek olağandışı bir görüntü değildir. Geçmiş yılların işkence, cinayet ve zorbalık hikâyeleri insanoğlundan ziyade iblis ırkına ait gibi görünmektedir. Bunun çoğundan Kürtlerin sorumlu olduğu doğrudur, tıpkı Bulgar katliamlarında çoğunlukla Pomakların en kötü taşkınlıklardan suçlu olduğu gibi; ancak yine de Türklerin kendilerinin, askerler ve köylülerin en korkunç kötülük amelleri işledikleri doğrudur. Hamile kadınların doğmamış çocuğun cinsiyetine dair bahsine karar vermesi için parçalanması, kadınların ve kızların toptan tecavüzü, erkeklerin ve hatta küçük çocukların en insanlık dışı biçimde işkenceleri, birçoğunun tanıklık ettiği iyilik ve misafirperverlikle kesinlikle farklı görünen şeytanca bir barbarlığı göstermektedir. Yine de şu

“TÜRKİYE ve ERMENİ MEZALİMİ” KİTABI ÖRNEĞİNDE TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ

da bir gerçektir ki, gerçekler dehşetlikleri içinde ayrıntılı olarak anlatılsaydı, tarih dünyayı iğrendirirdi. Bir kısmı Çağdaş Yorum’da, E.J. Dillon’ın yazdıkları; ‘Türkiye’de Ermeni Krizi’nde Frederick D. Greene’in makaleleri gibi makalelerde öne sürülmüştür ve birkaç tane, nispeten çok az örnek bu kitabın son bölümlerinde bulunur. Burada tekrar edilmelerine gerek yok. Bol kanıt olmadığı için verilen bir olay olmadığını söylemek yeterlidir.⁴

Aynı zamanda özel yaşamda, Türk insanlarının en iyisinin bile sadece kınamaya yol açan yönleri vardır. En fark edilir olan, belki de, çoğunlukla tamamen alçaltılan kadınların durumudur. Doğumundan beri kadına hizmetçi ve talihsiz gözüyle bakılmaktadır. Özellikle çocuk kız olursa, büyük bebek öldürme miktarı tarafından gösterilmektedir; yaşlı kadınların vahşi, çirkin yüzlerinden, bu açıdan Ermenilerden farklıdır; kaybolmuş gibi görünen şefkatini her tonundan seslerinin delici titizliği; konuşmanın ve düşüncenin çok genel basitliğine kadar, kadının kocasının kalbinden ziyade tutkularını tatmin etmeye itimat etmesi gerektiği toplumun durumunda daima katılımcıdır. Önceden belirtildiği gibi, istisnalar vardır, ancak çoğunlukla Türk kadınlarının durumu çok aşağıdadır. Bu durum erkekler üzerinde tepki yapar ve onları aşırı derecede kaba ve şehvet düşkününü yapar” (Bliss, 1896, s.79).

Bliss, Türklerden bahsederken “Ortalama Türk’ün günlük dili bizim şehirlerimizdeki kenar mahalle çocuklarımızın en düşüğünü şaşırtırdı ” der(Bliss, 1896, s. 79). Bu kadarı ile yetinmeyen Bliss, Türkler için çok daha ağır tanımlamalara sonraki cümlelerinde aynen şöyle yer vermiştir:

“ Türklerin kendilerinin [**Türk memur olana kadar dürüst bir adamdır ve sonra yaramaz olur.**] diye atasözleri vardır ve bu sınıf ve dünyanın kalanı arasındaki ilişkinin büyük bir bölümünde bunun doğruluğu kanıtlanmıştır. Muhtemelen tarihte hiçbir mahkeme, Türk mahkemesi kadar tüm ahlaki gücün çöküşünün bu kadar dikkat çekici bir örneğini veremez. Asil adamlar, üstün yetenekli ve kaliteli karakterli adamlar olmuştur, ancak çok nadirdiler ve devlete ait, askeri veya donanma hizmetine ait olsun ya da olmasın ortalama bir memur kesinlikle güvenilirmezdir. Asla tutmaya niyeti olmadığı ve tutamayacağını bildiği vaatler verir. Rüşvetleri yüzü kızarmadan kabul eder ve temasa geçtiği herkesle, en çoğu alan ve en azı verebilen en zeki adam olduğuna dair genel prensipte ilgilenir; üstlerine dalkavuktur, astlarına ise bir zorbadır. Bütün hayatı, herhangi ilişkisi olduğu herkesle sürekli bir mücadeledir. Yaşadığı atmosfer sahtekârlık ve yalancılık soluyor gibi görünür ve sergilediği yetenek en alçak amaçlar için kötüye kullanılır. Ancak yine de burada, neredeyse her diğer açıklamada olduğu

⁴ Bliss’in burada bahsettiği Amerikalı misyoner hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Birecikli, 2016)

“TÜRKİYE ve ERMENİ MEZALİMİ” KİTABI ÖRNEĞİNDE TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ

gibi, istisnalar yapılmalıdır. Hükümet departmanları ile işleri olan hiç kimse birçok nezaket ve saygı örneği bulmakta başarısız olmamıştır. İl valileri tarafından işlenen bütün yasa dışı hareket ve adaletsizlikle birlikte, sadece adalet değil aynı zamanda tüm sınıftan insanla ilişkilerinde birçok incelik örneği olmuştur. Ancak her muhtemel istisna not edildiğinde, en tepeden en aşağıya kadar memur hayatının tamamen ahlakının bozulduğu doğru kalmaktadır (Bliss, 1896, ss.80-81).

Bliss, sözlerine İslam dinin Türk’ün karakterine nasıl etki ettiği ile ilgili şu cümlelere yer verir:

“Burada sadece İslam dininin Türk karakteri üzerindeki etkisini belirteceğiz. Bu etki hem avantajlı hem de dezavantajlıdır. Monoteizminin ihtişamı onun ruhunu doldurur ve onu bu fikre karşı mutlak bir itaat içinde tutar. Bunun bir sonucu da ırkın doğal sadeliğinin zayıflamasındansa, güçlenmesidir. Bunun bir diğer etkisi de onun genel kendini kontrol ve ölçülülüğünde görülmektedir. Türk çoğunun sandığı gibi ölçülü bir adam asla değildir; ancak sahip olduğu ölçülülük esasen dininin ahlaki öğretilerinin sayesinde. Bu yüzden genel olarak duyarsızlıktan değil de ilke itibariyle kendi kendine yeten biridir. Her şeyden önce, üzerinde Tanrı’nın mutlak kontrolünü kabul ederek ve ne olursa olsun doğru olduğunu iddia ederek su katılmamış bir kadercidir. Ona olan şey ruhanidir. Dolayısıyla, savaş alanında, tehlikenin farkına varmayı kesinlikle reddeder ve özel hayatta hastalık onu yakaladığında, çoğunlukla iyileşmek için bir çaba sarf etmez. Sıradaki olay bu etkinin gücünü herhangi uzun bir açıklamadan daha iyi göstermektedir. İmparatorluğun birçok bölümünü silip süpüren koleranın çeşitli felaketleri içinde, Türk tedavi etmesi en zor hasta olmuştur.

1865’te İstanbul’da ölümlerin günde binden az olmadığı dehşet zamanında, merhamet ve şifa işi üzerinde olan bir centilmen sokakta, ona yapabilirse yakındaki bir odaya gelip babasını kurtarmasını rica eden bir genç adamla tanışmış. Odaya girilmiş ve orada yerde basit bir yorganın üstünde yal olarak yaşlı ancak güç, mükemmel fizik ve görünüşte mükemmel sağlık açısından yaşlı olmayan bir Türk yatıyormuş, ta ki salgın hastalık tarafından saldırıya uğrayana kadar. Hastalık onu öyle bir tamamıyla sarmış ki ölümle işaretlenmiş gibi görünüyormuş. İlaç üretildiği halde, “Tanrı’nın istediği ölmemse, ölürüm ve sizin ilacınız hiçbir işe yaramaz. Eğer istediği iyileşmemse, iyileşirim ve sizin ilacınıza gerek kalmaz” diyerek ilacı almayı kesinlikle reddetmiş. Adamın öldüğünü söylemeye gerek bile yok. Bu aynı ilke aynı zamanda onu olduğu gibi uysal bir özne yapar ve birçok ırk devrim için tedirgin ve ısrarcı olurken, onu kendi kaderiyle hoşnut tutar.

“TÜRKİYE ve ERMENİ MEZALİMİ” KİTABI ÖRNEĞİNDE TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ

İslam'ın tam mutlakiyeti onu kendi inancından olmayanlara karşı baskıcı ve aşağılayıcı yapar. Şehvetli cennetinin heyecanı, onu tutkularının doyumunu açısından tüm sınırlamalardan özgür kılar. Eğer bir kez onun tanıdığı dini liderler, kanunun yetkili tercümanları, hükümetin otoritesine karşı açıklama yaparsa, aniden tarihte bilinen en tehlikeli devrimci olur; saldırganlık açısından. Ancak başka bir anlamda, aynı din onun içinde tembellik de geliştirir. Gezginin Türk karakterini açıkladığı, muhtemelen birçoğuna karşılık gelen bir kelime “keyif” kelimesidir. Tercüme edilemeyen bir kelimedir ve farklı zevklerin hissi tadını çıkarmaktansa genel olarak tembelliği ve şehvetli durumu belirtir.

Keyiften yararlanırken, gelecek ve geçmişle ilgili kaygısızdır ve sadece şu anda yaşar. Tarlalarda çalışmaya zorlansa, “Ne gerek var? Şu an için elimde yeterince var. Neden geleceğe bakmalıyım ki?” der. Zihinsel gelişim veya geniş ölçüde refah çizgisinde hırsına ilgi çekilirse, aynı tembel rahatlık durumunu düzeltmek için en küçük sorunu bile halletmesini engeller. Bu tembelliğin, tarihinde bilindiği üzere, geçmiş yıldaki olayların vahşi barbarlığıyla birlikte Türk saldırılarının büyük gazabıyla bir arada var olması neredeyse inanılmaz gibi görünür ancak doğrudur. Bu aynı özellik yine bir başka şekilde görünür. Ülkenin herhangi bir gelişimine karşı durur. Bu, Tatar dilinde tercüme edilen epikürçülüktür (zevk ve sefaya düşkünlük) ve bizim de Roma sarayının lüks kanepesi ve derin içki âlemleri yerine, çıplak çamur zemin, bir fincan kahve ve pipoyla eğlence düşkünlüğümüz vardır. İlki aslında zenginliğin olanak sağladığı her yerde vardır, ancak farklı Türk “keyfi” için saraya veya Boğaz kıyılarına değil, Anadolu'nun köylerine ve düzlüklerine bakmalıyız. Bir resim Toros'un güney yamaçlarında biraz toprak sahibi olan Türk bir paşanın reddinden konusunu almıştır. Birkaç Avrupalı onun mülkündeki kömür madenlerinde çalışmak için izin almaya geldiklerinde, ‘Eğer Yüce Tanrı kömürün kullanılmasını isteseydi, onu kazanızı gerektirecek kadar aşağıya değil, ulaşabileceğiniz kadar yüzeye yakın koyardı. O'nun planlarını değiştirmek küfürdür.’ diye yanıtlamıştır. Ancak Paşayı rahatsız eden, doğrusu ‘keyfinin’ bölünmesinden başka küfür değildi. Diğer birçok ulusla olduğu gibi Türk'ün de zıtlıklar yığını olduğu görülecektir. Bir takım asil özelliklerle zalim ve aşırı derecede aşağılık olan birkaçını birleştirir. Sadece kibar ev sahibini ve uysal, nazik diplomatu görenler bütün güçleriyle onu savunacaktır, buna karşın onun despotluğunun demir ökçesini hissedenler ve şehvetinin ahlaksız öfkesini görenler, onda iyiliğin mevcut olabileceğini zor düşünürler” (Bliss, 1896, ss.81-82-83).

Bliss, tüm bu yazdıklarını kanıtlamak istercesine, Osmanlı padişahı Abdülhamit'i örnek göstermiştir. Onda bir Türk'ün karakteristik özelliklerinin aynen bulunduğunu, aslında en karakteristik kişi olduğunu söylemiştir. Bliss'e göre; Abdülhamit içten, misafirperver, iyi huylu

biri gibi gözükmeye ile birlikte, aynı zamanda adaletsiz ve zalim bir liderdir. Her şey yolunda gittiğinde Abdülhamit herhangi bir diğer Türk gibi nazik, misafirperver, hatta cömerttir. Ancak, ne zaman üstüne bir sıkıntı yüklense ve kendini, sadece kendisi için değil, övünç duyulan inancın koruyucusu unvanına gelen felaketle yüz yüze balsa, Müslüman Arap vahşiliği tarafından alevlendirilen eski Tatar kanı yaygarayı basar ve doğrudan emir vermezse bile, tarihte bilinen en vahşi katliam dizilerine imkân verir. En iyi için yetenekleriyle birlikte, Türk çoğunlukla insan doğasındaki en kötü öğeleri açıkça gösterir.

Abdülhamit'in kişiliği hakkında yorumda bulunan bir diğer kişi, İngiliz büyükelçisi Layard ise, “*Sultan bana oldukça yetenekli, iyi niyetli, dürüst, hoş, insancıl ve halkının geleceği için elinden gelenin en iyisini yapma çabası içinde olan birisi izlenimini vermiştir.*” Demiştir (Sonyel, 2009, s.57).

Oysaki İngiltere’de Liberal Parti’nin başkanı olan ve 1880 yılında İngiltere’deki seçimleri kazanarak başkan olan William Edward Gladstone, Abdülhamit’i “en büyük yalancı ve en büyük hilekâr, siyasi yapısı ahlaksızlığa gömülmüş bir hilekâr” olarak tanımlamıştır. (Bayrakdar, 2016, s.139) İngiliz Başbakanı Gladstone, 1876 yılında yazdığı Bulgar Dehşeti ve Doğu Sorunu adlı kitabında Türklerin 4.yüzyılda (Atilla Hunları) Avrupa’ya girdikleri o ilk kara günden itibaren ve İstanbul’un fethi ile birlikte büyük bir insanlık düşmanı örneği olduklarını ifade etmektedir. “*Nereye gitseler, arkalarında büyük bir kan izi bıraktılar, egemenlikleri altına aldıkları yerlerde uygarlık yok oldu. Gittikleri yerleri yasa ile değil, kuvvet kullanarak yönettiler*” diyen Gladstone’nun Türk düşmanlığı bu satırlarda açıkça dile gelmektedir. (Bayrakdar, 2016, s.148, Gladstone, 1876, s.9)

4.SONUÇ

Ermeni meselesi Birinci Dünya Savaşı’ndan çok uzun yıllar önce, aslında Büyük Güçlerin ve dolayısıyla Osmanlı Devleti’nin gündemine oturmuştur. Önceleri bu konuyla Türkiye’deki tarihçilerden çok yabancı ülkelerin tarihçi ve yazarları ilgilenmişlerdir. Batılı yazarların ve araştırmacıların son derece taraflı ve gerçeklerden uzak bir biçimde kaleme aldıkları yazılar aslında, çoğu araştırmacılar için geçerli ve önemli kaynaklar arasında yer almış ve Ermeni iddialarının ana kaynakları arasına girmiştir. Amerikan okullarının başında olan American Board’ a bağlı, Protestanlık propagandası yapan ve Ermenilere özgürlük adı altında bağımsızlık fikrini aşıl原因an misyonerler ve misyonerlerin yazdıkları kitaplar da bu önemli kaynakların içindedir. Amerikan misyonerlerinin Ermeni ayrılıkçı hareketinin taban bulmasında oynadığı rol daha çok eğitim alanında olmuştur. Eğitimde milliyetçi ve ayrılıkçı öğeler işlenerek özgür

toplumun yolu açılmıştır. Açtıkları okullarda azınlıkların bağımsızlık kazanmasında öncü rol oynamışlardır. Bliss, misyonerlerin Osmanlı toplumu içinde ayrılıkçı fikirleri uyandırmadıklarını belirterek misyon hareketini bu konuda aklamaya çalıştıysa da verdikleri eğitim ile entelektüel gelişimin canlandığını da ve bunun da Ermeniler arasında baskıya başkaldırmada etkili olduğunu ifade etmiştir. (Bliss,1896, s.321) Misyonerler, Amerikalı diplomatlar tarafından öncelikli olarak korunan kişiler olmuşlardır. Bu kişiler bir yandan eğitim ve sağlık işlerine el atıp Hıristiyanlar arasında kabul ve saygı görmeye çalışırken, bir yandan da sözde yaşadıklarını kaleme alarak Ermenilerin nasıl Türkler tarafından katledildiğini anlatmışlar, yayınladıkları kitaplar ve yazdıkları yazılar, Ermeni sorunun fikirsal ve ideolojik boyutunu oluşturmuştur.

Ermeni meselesinde Ermenileri savunma ve istismar etme adına anti-propaganda yapan birçok misyoner, Türkler hakkındaki önyargılı fikirlerini kaleme almışlardır. Misyonerlerin 19. yüzyılda yazmış olduğu kitaplarda Ermenilerin ne kadar baskı altında, sıkıntı çekmiş ve birçok katliama maruz kalmış bir millet olduğu algısı sistematik bir şekilde işlenmiş ve istenen algı yaratılmıştır. Ancak biz bu çalışmayla kanıtıyoruz ki; bu yazarlardan biri olan Bliss ve kitabı “Ermeni Mezalimi” bilgidir, belgelerden tamamen uzak, varlığı dahi kanıtlanamamış birçok kişinin sözde anıları ve yaşadıkları ile oluşturulmuş bir kaynaktan öteye gidememektedir. Anlatılan hikâyelerin birçoğunda “çok güvenilir bir kişiden gelen mektuba göre” diyerek kaynaklar belirtilmiştir. Kendisi de kitabın giriş kısmında Dwight ve Hamlin gibi diğer misyonerlerin kitaplarından, Hamlin’in Osmanlı Devleti’nde yaşarken şahit olduğu deneyimlerden ve katliamı yaşayan insanların Bliss’e aktardığı mektuplardan esinlendiğini belirtmiştir. Bliss’e göre ismini vermediği bu insanlar çok saygıdeğer insanlardır. Hiçbir belgeye dayanmayan bu mektuplar çalışmamızın konusu olan kitapta yayınlandığı gibi Independent gazetesinde de bölümler halinde yayınlamış ve dünya kamuoyunu etkilemeyi ne yazık ki başarmıştır. Bliss’in kitabı o dönemde Batı kamuoyunun olaylara nasıl yanlı bir bakış açısıyla yaklaştığının en büyük kanıtlarından biridir. Gerek olayları anlatış biçimi ve kullandığı kelimeler, gerekse Türklerden ve Müslümanlardan bahsederken kullandığı aşağılayıcı terimler ve sıfatlar Bliss’in önyargılı bakış açısını ortaya koymaktadır.

Bliss sadece çalışmamızın konusu olan kitapta değil, diğer kitap ve yazılarında da kaynak olarak yaşadıklarından deneyimlediklerini yanlı olarak aktarmıştır. Hem Amerika’da yaşadıkları hem de 1800’lerin ortasından sonuna kadar Orta Doğu’da yaptığı seyahatlerde yaşadığı deneyimleri temel olarak kaynak kabul etmiştir. Bliss, İstanbul’dan Mezopotamya’ya, Gürcistan’a ve İran’a kadar uzanan seyahatlerindeki deneyimlerini günlük olarak tutmuştur ve bu yazıların çoğu

yayınlanmıştır. Bliss’in yakın olduğu ve kitaplarının yazım ve basımında desteğini aldığı dönemin Robert Koleji Müdürü Cyrus Hamlin de Amerikan misyonerlerini korumak için birçok faaliyette bulunmuş, Amerikan hükümetine Ermenileri ve misyonerleri koruması için talepte bulunmuştur.

Bliss’in çalışmamızın konusu olan kitapta Frances E. Willard adlı bir misyonerin yazdığı önsöz bölümü, Bliss gibi birçok misyonerin amacını çok net bir şekilde ortaya koymaktadır. Önsözde, Frances, misyonerlerin, Muhammed’in Kuran’ını İsa’nın İncil’ine tercih eden halk zihniyetini eğitim aracılığıyla parçalara ayırabileceğini ifade etmiştir. Yazısının bütününde Ermeni milliyetçiliğini aşırı derecede tahrik edecek şekilde Müslüman Türklerin Ermenilere yaptığını iddia ettiği kanlı ve vahşet olaylardan bahsetmiştir.

Bliss ve onun gibi Osmanlı Devleti’ne aynı amaçlarla gelen misyonerler, Ermeniler gibi diğer azınlıkları da birçok yerde Osmanlı idaresine karşı kışkırtmaya çalışmışlar ve Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan milletlerin huzurunu bozmuşlardır. Ermeniler arasında gelişen ayrılıkçı fikirler misyonerlerin açtığı okullarda filizlenmiş ve yeşermiştir. Açılan okullarda Ermeni tarihi, kültürü ve dili öğretilmiş, Ermeni milliyetçiliği işlenmiştir. Misyonerler hastanelerde, okullarda, yetimhanelerde faaliyet gösterirken, bir taraftan da yazdıkları yanlı ve abartılmış yazıları makale, dergi ve kitap olarak bastırılmış, dünya kamuoyunu şekillendirmeye çalışmışlardır. 1890’lı yıllardan itibaren Osmanlı İmparatorluğunda çıkan Ermeni isyanlarında ise bu misyonerlerin etkisini görmek mümkündür. Çıkan isyanlarda misyonerlerin ve Hıristiyan azınlığın korunması için Amerikalı misyonerler Amerikan hükümetine çağrıda bulunmuşlar ve Amerikan’ın önemli bir görevinin misyonerlik faaliyeti içerisinde bulunan kişilere maddi yardım yapması gerektiğini çeşitli yazılarında ele almıştır.

Misyonerlerin açtığı kurumlarda yetişen öğrencilerin bir kısmı daha sonra Amerika’ya gönderilmiş, Amerikan vatandaşlığına kabul edilmiş ve daha sonra Osmanlı topraklarına dönerek misyonerlik faaliyetleri içerisinde etkinlik göstermiştir.

Bu çalışma, Edwin Munsell Bliss gibi özelde Türk genelde Müslümanlık aleyhtarlığına savunan misyonerlerin yazdıkları ile karşıt görüş ve düşünceleri belirten yazarların yazdıkları eserleri karşılaştırmalı olarak değerlendirerek sorunun tarihiliğini ön plana çıkarmış ve 19. yüzyıla ilgili kaynak materyallere bile zaman zaman başvurmadan masa başı icadı hazır reçetelerle konuyu ele alan ve kitleleri etkilemeye çalışan çevrelere çağdaş tarih metodolojisi ile hazırlanmış bir cevap niteliği de taşımaktadır. Bu nedenle tarihçilerin, sosyal bilimcilerin ve

diplomatların ilgili alanda araştırmalarını yoğunlaştırmaları, tarihsel gerçekleri yurt içinde ve yurt dışında bir tez olarak savunmaları önemlidir.

5. KAYNAKÇA

Bayrakdar, Bayram.(2016, Güz). Tarih ve Propaganda: Morgenthau'nun öyküsü ve Mavi Kitap rneęi. *aędař Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/33- Güz

Birecikli, İhsan Burak. (2016) Anadolu'da Bir Amerikalı Misyoner: Frederick Davis Greene ve Ermeni Meselesi, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 55

Bliss, Edwin Munsell, Dwight, Henry Otis, Allen. H. (1904) The Encyclopedia Of Missions Tupper, Newyork and London: Funk and Wagnalls Company

Bliss, Edwin Munsell. (1896). *Turkey And Armenian Atrocities*, New York: Philadelphia, Hubbard publishing co

Bliss, Edwin Munsell. (1897). *A Concise History of Missions*, New York

aycı, Abdurrahman. (2000). *Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi

iek, Kemal. (2009). Türk-Ermeni İlişkileri ve Tehcir, Ermeni Soykırımı İddiaları-Yanlış Hesap Talat'tan Dönünce-, *Cedit Neřriyat*

Dabağyan, Levon Panos. (2006). *Türkiye Ermenileri Tarihi*, , 5. Baskı, İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık

Dokuz Soru Cevapta Ermeni Sorunu.(1989). Ankara: Dış Politika Enstitüsü, 1989

Gerald, H. Anderson. (1999). *Biographical Dictionary of Christian Missions*, Wm. B. Eerdmans, Publishing

Gladstone, William E. (1876). *Bulgarian Horrors and The Question of the East*, London

Karal, Enver Ziya. (1995). *Osmanlı Tarihi*, Ankara: TTK

Koçaş, M. Sadi (1990). *Tarihte Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*, Ankara: Kastař Yay.

Külekçi, Cahit. (2013/2, Temmuz, Aralık). Ermeni Kimlięinin Dönüřüm Süreci Ve mira Sınıfının Oluşumu, *Hikmet Yurdu*, Sayı: 12

Lewy, Guenter (2005). *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey - A Disputed Genocide*, Salt Lake City: The University Of Utan Press

“TÜRKİYE ve ERMENİ MEZALİMİ” KİTABI ÖRNEĞİNDE TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ

Ölmez, Adem. (2010). *İstanbul’da Sosyal Barışın Bozulması: İstanbul Ermeni Olayları ve Yahudiler*, İstanbul: Kurtuba Kitap

Powell, E. Alexander. (1923), *The Struggle For Power In Moslem Asia*, The Century Co.

Şahin, Hayrettin. (2014/2). Osmanlı İmparatorluğunda Ermenilere Verilen Hak ve İmtiyazlar, *ERUIFD*, Sayı:19

Sonyel, Salahi R.(2009). *Osmanlı Ermenileri Büyük Güçler Diplomasisinin Kurbanları*, İstanbul: Remzi Yay.

Uras, Esat. (1950) *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Ankara